

א

ראובן למד בליל שישי עד הבוקר, התפלל עם הנץ החמה, ואח"כ נשכב לישון עד סמוך לשבת. שמעון, בחור תמים, חברו לחדר, רואה את ראובן במיטה הן בבוקר, הן בצהרים והן לפני השבת, ולא מעלה בדעתו שחברו כבר התפלל. פונה שמעון לראובן ומזרזו לקום להניח תפילין, כדי שלא יהיה ח"ו "קרקפתא דלא מנח תפילין", ראובן מסרב ושמעון מפציר בו חזור והפצר, ולבסוף אומר לו: אם תקום להניח תפילין אתן לך 50 שקל. לזה כבר ראובן "ניאות", קם ממיטתו ומניח תפילין. שמעון לווה ממישהו 50 שקל ונתן לראובן, שש ושמח על המצווה הגדולה שנקרתה לו... האם ראובן חייב להחזיר לשמעון את כספו?

- א. מקרים נוספים לחידוד והשוואה.....
- ב. המכנה המשותף למקרים אלו.....
- ג. מוסר או הלכה.....
- ד. החלק הממוני – מקח טעות.....
- ה. נסיעה בנתיב תח"צ – מקח טעות?.....
- ו. האם יש מושג של "שקר לבן"?.....
- ז. גמולו ישוב בראשו.....
- ח. גניבת דעת.....
- ט. האכיל כלב בתשלום לבעליו.....
- י. קושיה מהתשלום עבדו הנקת משה רבנו.....
- יא. סיכום ומסקנות.....

הערה: הדברים נכתבו לצורך לימוד, ובשום אופן לא להלכה

א. מקרים נוספים לחידוד והשוואה

השאלה שלפנינו לא באה ללמדנו דינים חדשים, אלא מטרתה – ומטרת השיעור כולו – לחדד הגדרות, ולהבין את שורש הדינים העוסקים בכל מיני רמאים ורמאויות למיניהם.

ד פ י - ע י ו ן

ב

ע"י השוואות בין כמה מקרים נוכל ללמוד הבדלי דינים והבדלי הגדרות, כפי שניזכר בהמשך השיעור.

להלן מקרה נוסף:

ראובן עולה בבני ברק למיניבוס המסיע נוסעים לחתונה באולם שמחות פלוני בירושלים. בירור עם הנהג על זמן ההגעה מעלה שמסתמא יאחר מעט את זמן החופה. ראובן מציע לנהג עוד 100 שקלים אם יגיעו לחופה בזמן, והלה מסכים. כשהגיעו לאולם – התברר שהנהג היה רגוע, כיוון שידע שהרב מסדר הקידושין נמצא אף הוא במיניבוס זה, ולכן פשוט שהחופה לא תתחיל עד שיגיעו... האם ראובן צריך לשלם את הסכום שהתחייב?

ומקרה שלישי:

ראובן שוכר מיניבוס פרטי לחתונה בירושלים, והנהג אומר לו שבנסיעה רגילה יגיע ליעד בשעה פלונית. אמר לו ראובן: אם תצליח לזרז ולהקדים את זמן ההגעה בחצי שעה – אשלם לך 200 שקל נוספים. ראובן אינו יודע שלנהג זה יש רישיון גם לרכב ציבורי, וכשעלו על הכביש הראשי – עלה הנהג על הנתיב לתחבורה הציבורית, ועקף את כל הפקקים והגיע בזמן הראוי. האם מגיעה לו תוספת השכר?

ב. המכנה המשותף למקרים אלו

לפנינו שלושה מקרים – המשותף לכולם הוא כדלקמן:

- אין בהם ישרות ושקיפות כלפי הצד השני:
- בתפילין – הבחור השני לא ידע שהראשון כבר הניח תפילין הבוקר.
- במסדר הקידושין – הנוסע לא ידע שבכל מקרה לא יפסידו את החופה.
- ברכב הציבורי – הנוסע לא ידע שיש לנהג יכולת לעקוף מסלולים.
- ישנה התחייבות של הצד השני לשלם בהתקיימות תנאים מסויימים:
- בתפילין – התחייבות לשלם 50 שקל תמורת הנחת תפילין.
- במסדר הקידושין – התחייבות לשלם 100 שקל תמורת הגעה לחופה בזמן.
- ברכב הציבורי – התחייבות לשלם 200 שקל תמורת הגעה בשעה היעודה.

ד פ י - ע י ו ן

ג

- **התנאים שעליהם סוכם בגלוי – קויימו במלואם:**
 - **בתפילין** – התפילין אכן הונחו.
 - **במסדר הקידושין** – הנוסע אכן לא איחר לחופה.
 - **ברכב הציבורי** – אכן הגיעו בשעה היעודה.
- **כל התנאים מכילים עוד תנאי סמוי שלא קויים:**
 - **בתפילין** – התשלום היה עבור הפיכתו מ"קרקפתא דלא מניח תפילין" ל"קרקפתא דמניח תפילין", ותנאי זה לא התקיים, מאחר שהוא כבר הניח תפילין בבוקר, וכבר היה במצב של "קרקפתא דמניח תפילין".
 - **במסדר הקידושין** – התשלום ניתן עבור הזדרזות בכביש והגברת מהירות הנסיעה, ולא תמורת מידע נסתר (מציאותו של מסדר הקידושין ברכב זה) שאמנם גרם לקיום התנאי הכללי אבל לא לקיום התנאי הנסתר, שהיה בכוונת הנוסע, ולא קויים.
 - **ברכב הציבורי** – התשלום ניתן עבור הזדרזות בנהיגה, ולא עבור יכולת לנסוע במסלול אחר, המאפשר לקצר את הזמן למרות שלא מזדרזים כלל בנהיגה.

ג. מוסר או הלכה

המקרים דלעיל הם מקום המפגש של המוסר וההלכה, שהחילוק הגדול הוא בין **המידע החיצוני** שצף על פני השטח, שלכאורה אין בו מתום, שכן כל מה שקבעו התקיים, ומעיקר הדין ניתן לדרוש תשלום כפי שקבעו הצדדים, ובין **המידע הפנימי**, האמיתי, שאותו יודע רק האדם הרמאי בעצמו, ובאמת רק הלב יודע אם לעקל ואם לעקלקלות (כבגמרא במסכת סנהדרין דף כ"ו.), ותפקיד הדיינים לחדד את עיני שכלם, ולנסות לחשוף את הנתונים והתנאים הסמויים שבכל אחד מהמקרים (בין בחשיפת המידע ובין בהבנת נפש האדם ע"י חזקות וידיעות שונות בבחינת "אן סהדי" וכו').

ובכל המקרים אלו עומד הטוען, מיתמם ואומר: יש הסכם מסודר בין שני הצדדים (כגון: לשלם על הנחת התפילין, וכגון: לשלם על הגעה לחופה בזמן, וכגון: לשלם על הגעה לירושלים בהקדמת הזמן), וכל שאר הדברים הינם **זברים שבלב**, שאינם משנים מתוכן ההסכם כלום. ומה לבי"ד להלין על הסכם זה?...?

התורה מתייחסת לטענות אלו בכמה נקודות מבט, וננסה לעבור על כמה מהם.

ד פ י - ע י ו ן

T

ובכל מקרה – יש לדון על שני חלקים נפרדים:

- **החלק הממוני**, המוטל על הדיין להתבונן אל המציאות ולהכריע **מי משלם** (או מחזיר) למי.
- **החלק האיטורי**, שיש לרמאי להתבונן בנבכי נפשו ולחשוף את האמת שבמעשיו, וכן מוטל על הרב להודיע לרמאי מהן העבירות שעבר (ומתוכן יש עבירות המזקיקות את האדם לעשות תשובה, ובמקרה הצורך – גם לפייס ולרצות את חברו).

ד. החלק הממוני – מקח טעות

בבואנו לדון על החלק הממוני של השאלה, ולהכריע אם התובע זכאי לקבל תשלום על

מעשיו, נראה שיש לומר, בפשטות, את הדברים הבאים בשלושת המקרים שלפנינו:

- **מקרה התפילין** – הוא הקל ביותר, כאן פשוט לומר שיש ב"הסכם" ביניהם משום **מקח טעות**, שכן אין ספק לכולי עלמא, שהנתבע **אילו ידע** שהתובע כבר הניח תפילין הבוקר – **מעולם לא היה מתחייב** לשלם לו אפילו פרוטה אחת כדי שיניח תפילין מחדש. וא"כ הרי זה **דברים שבליבו ובלב כל אדם** שמקח זה **בטעות יסודו**, ולכן פשוט שהדין הוא **שהנתבע פטור מלשלם**, ואם שילם – **חייב התובע להחזיר לו עד הפרוטה האחרונה**.
- **מקרה מסדר הקידושין** – גם כאן מסתבר לומר שהנוסע **מעולם לא היה משלם** אילו היה יודע שהנהג לא מוסיף מעצמו כלום (לא משתדל לנסוע מהר יותר, להספיק רמזורים, לעקוף כלי רכב איטיים וכיוצ"ב), וכל הצד שלו להרוויח מהסכם זה הוא **רק בגלל העלמת המידע הבסיסי** שהחופה בכל מקרה מחכה למסדר הקידושין שנמצא בהסעה זו.
- **מקרה ההסעה לירושלים** – מקרה זה מורכב מקודמיו, ולכן יש לדון עליו בנפרד.

ה. נסיעה בנתיב תח"צ – מקח טעות?

הנדון השלישי (בעניין הנהג שקיבל תשלום על הגעה מוקדמת יותר, ונסע בנתיב התחבורה הציבורית) יורד

לשורש הגדרת **מקח טעות**. ויש לומר בו את הדברים הבאים:

- זה **פשוט** שיש מצד הנהג **העלמת מידע**, שהסכים לקבל תשלום מבלי להודיעו שיש לו היתר לנסוע בנתיב התח"צ (= תחבורה ציבורית). א"כ לכאורה יש בהעלמת מידע זה משום **מקח טעות**.
- מצד שני – **התשלום** הנוסף, המוטל על הנוסע, לא היה בגלל ההיתר או האיסור לנסוע בתח"צ, אלא אך ורק בגלל **רצונו להגיע מהר יותר**, ורצון זה **סופק במלואו** על ידי הנהג, יוצא שהסתרת המידע דלעיל אינה רלוונטית.

ד פ י - ע י ו ן

ה

- **הנוסע טוען** שאילו ידע על רשיונו של הנהג (שרשאי לנסוע במסלול התח"צ) – לא היה מציע לו תשלום על הגעה מוקדמת יותר, שכן בכל מקרה היה הנהג נוסע באופן המהיר ביותר שיכול, שתמיד רצונו להקדים ולהגיע ליעדו ללא לחץ.
- ואנו קצת **מפקפקים בטענה זו**, שכן אילו היה הנוסע יודע שהנהג מעדיף לנסוע במסלול הרגיל – בוודאי שהיה משלם לו כדי שייסע במסלול התח"צ, המהיר יותר.
- **ובאמת – הנוסע זכה** בנסיעה מהירה יותר תמורת תוספת התשלום, דבר שאולי היה נמנע ללא תשלום זה (שמענו שיש פיקוח יתר וכללי בטיחות נוקשים יותר במסלול תח"צ, ולא כל נהג שמח לנסוע לכתחילה במסלול זה...).
- ונחدد את דברנו ע"י השוואה לסיפור הבא: **ראובן הגיע לביתו של שמעון חברו, שהוא תוכניתן מחשבים מעולה ויודע לייצר תוכנות ביעילות ובאיכות, וביקש להזמין תוכנה מסויימת. שמעון תימחר לו את ייצור התוכנה ב-5,000 שקל, לפי שכר עבודה של חודש ימים. לאחר שראובן שילם מקדמה והלך – פתח שמעון את מחולל התוכנה שהמציא לפני כמה חודשים** (תוכנה לייצור קטעי תוכנה לפי הוראות המפתח), **כתב כמה הוראות וסימנים והנה התוכנה מוכנה תוך כמה שעות עבודה בלבד. האם ראובן יכול לבוא בטענות על המחיר? פשוט שלא, הגם ששמעון לא גילה לראובן על המכונה המשוכללת שיש ברשותו, בכל זאת איננו אומרים שגנב את דעתו והעלים מידע, ואיננו מכריעים שיש כאן מקח טעות, כיוון שהזמן הנדרש ליצירת התוכנה כבר הושקע בזמן פיתוח המחולל, ועתה – קיצור הזמן הנדרש לפיתוח כל תוכנה היא הדרך לגבות את עלות הפיתוח** (כולל רווחים סבירים).
- **כך גם בענייננו** – אפשר לומר שהמחיר שנגבה תמורת נסיעה בתח"צ כבר שולם בעבר ע"י הנהג בקורסים שלמד (כולל לימודי תיאוריה, מבחנים מעשיים, תרגולים וכיוצ"ב), ועתה – בתשלום יתר זה הוא מחזיר מעט ממה שעלתה לו קבלת הרישיון.

ומחמת הספק (שהרי ראינו צדדים לכאן ולכאן) בוודאי שאין יכולת לבטל את העיסקה שביניהם.

ובענייננו – מבחינה ממונית נוכחנו ללמוד שבשני המקרים הראשונים (תפילין ומסדר קידושין) – ניתן לבטל את ההסכמים מדין **מקח טעות**, ואילו העיסקה השלישית (תחבורה ציבורית) **נותרה בספק**, ולכן אי אפשר לבטלה מכוח הספק, ומאידך אי אפשר להוציא ממון

ד פ י - ע י ו ן

1

1. האם יש מושג של "שקר לבן"?

עד כאן עסקנו בחלק הממוני, ועתה יש לדון בחלק האיסורי, ולהזכיר חלק מהנושאים האסורים, ונפתח תחילה בתחום השקר.

המקרים שבענייננו עוסקים באדם המשקר לחברו (ומשקר לעצמו שאין זה שקר), אלא שמורה היתר לעצמו כאילו שהוא פועל נכון, וחושב שכאן חוכמתו עומדת לו, וסוף סוף מותר לו להפעיל את חוכמתו לצורך הפקת רווחים מתמימותו של חברו.

מקובל בקרב ההמון לחלק בין "שקרים אסורים" שאין להם היתר, ובין "שקרים מותרים" (הנקראים בשם "שקר לבן", אולי על שמו ולזכרו של לבן הארמי...) ה"שייכים לחלק המותר"...

הגרא"א דסלר זצ"ל (בספרו מכתב מאלוהו חלק א עמוד 94) בא להזים את השימוש המוטעה במושגים חשובים אלו, וכתב:

מהו "אמת" ומהו "שקר"? בתחילת חיננוכו הבננו ש"אמת" הוא כשמספרים עובדות כמו שאירעו, ו"שקר" כשמשנים מזה. אך זהו רק באופנים פשוטים. אבל למעשה יש הרבה אופנים שבהם אין הדבר כן. לפעמים אסור לומר דברים כמו שהם, למשל לספר מה שיש בו פגם לחברו בלי תועלת והכרח, ולפעמים צריך דווקא לשנות כשהאמת לא תועיל אלא תזיק, כי אז מה שנראה כ"אמת" הוא "שקר" שמוליד תוצאות של רע, ומה שנראה כ"שקר" מביא לתכלית של אמת. נמצא ש"אמת" הוא מה שמביא לטוב ולרצון הבורא, ו"שקר" הוא מה שנותן הצלחה לעסקיו של שר השקר הסיטרא אחרא (יעוין שם מה שהאריך בזה).

מוכח מדבריו הגדרות חדשות:

- **"שקר"** אין הכוונה להיפך מן המציאות שרואים בעיניים, אלא ההפך מדעת התורה הקדושה, היינו ההפך מרצון הבורא יתברך.
- **"אמת"** אין פירושה מה שקרה במציאות הנראית לעינינו הטועות אלא היא מה שמגדירה התורה כנכון, עפ"י הוראתם, הגדרתם ומינונם של גדולי הדור ושל הפוסקים בעוסקים באותו עניין.

וגם בענייננו – מאחר שיש בדבריהם של התובעים הטעיית הנתבע – הרי זה שייך לתחום השקר, שעליו כבר כתב רבנו יונה בספרו **שערי תשובה** (שער ג-קע"ח) שהוא איש כזב, אשר

ד פ י - ע י ו ן

T

תורה עזב, וירע וישחית במענה פיו, כמו המכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בשכר שכיר, שנאמר (ויקרא יט, יא): "ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו", וכן העונה ברעהו עד שקר, שנאמר (שמות כ, יג): "לא תענה ברעך עד שקר". **ומן החלק הזה כלל התרמית והאונאות במסחרים ובשותפות**, שנאמר (ויקרא כה, יד): "**אל תונו איש את אחיו**", ונאמר (תהלים נה, יב): "**ולא ימיש מרחובה תוך ומרמה**", ונקרא איש אוון, ונקרא בליעל, והוא כבד עוון בכתות הרשעים וכו'.

ז. גמולו ישוב בראשו

התייחסות נוספת לאדם המנסה לצוד את חברו במרמה – ניתן למצוא בסוגיית "גמולו ישיב בראשו" (במסכת בבא מציעא דף ק"א): דנה באדם שקנה כמות גדולה של חביות יין, ולא היה לו מקום לאחסנם. פנה לאשה אחת שהיה לה שטחי אגירה, ושאל אותה אם יש לה מקום לאחסון היין, ונענה בשלילה. הלך אדם זה וקידש את האשה, ואז התרצתה ונתנה לו מקום אחסון. לאחר שהיין היה במקומו הבטוח – כתב אדם זה גט ונתן לאשתו. החליטה האשה לנקוט ביוזמה, מכרה חלק מהיין, ובכסף שהתקבל שכרה סבלים, והם הוציאו את כל היין לשביל הפונה לרחוב. אמר רב הונא בריה דרב יהושע: **מותר** היה לאשה לעשות מה שעשתה, **כאשר עשה כן יעשה לו, גמולו ישוב בראשו**.

וכן נפסק להלכה (בסימן ש"ט-א): מי שהכניס פירותיו לבית חברו שלא מדעתו, או שהיטעהו עד שהכניס פירותיו והניחם והלך – יש לבעל הבית למכור לו מאותם הפירות, כדי ליתן שכר הפועלים שמוציאים אותם ומשליכים אותם לשוק וכו'.

וגם בענייננו – מחשבות התובע (לפחות בשני המקרים הראשונים) היה להטעות את הצד השני כדי להרוויח מזה ממון, וא"כ גם אצלנו יזכה התובע לכינוי "**כאשר עשה כן ייעשה לו, גמולו ישיב בראשו**".

ח. גניבת דעת

אחד הנושאים ששייכים לענייננו הוא דין **גניבת דעת**. וכבר עסקנו בזה בעבר (יעוין בספרנו **אוצר העיון** למסכת בבא מציעא סימן ל"ו – "ישרות בקביעת מחיר הצימר"), ונביא משם כמה יסודות, ונוסיף על הדברים בבחינת "אין בית מדרש ללא חידוש".

ד פ י - ע י ו ן

ח

המקור לאיסור גניבת דעת הוא **במשנה** (במסכת חולין דף צ"ד.): אמר שמואל: אסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעתו של גוי (ויעוין בסמ"ע בסימן שמ"ח-ו שכתב שאיסור הטעיית עכו"ם נלמד מדין זה).

ובגמרא הובאו כמה דוגמאות למציאות של גניבת דעת, כגון:

- שלא למכור לגוי **בשר נבילה בחזקת שחוטה**, והגוי – בחושבו לתומו שמכר לו בשר שחוטה – יכיר לו טובה משום כך.
- שלא **להפציר בחברו לסעוד** אצלו כאשר הוא יודע שאין בדעתו לסעוד אצלו.
- שלא **לפתוח חבית בפני אורחו**, כאשר האמת היא שצריך לפתוח חבית חדשה, והאורח יחשוב שפתחה במיוחד בשבילו.

נחלקו הראשונים במהות האיסור, כדלקמן:

- **שיטת הריטב"א**: חלק מאיסור גניבה, שחלק מהעניין שיחזיק לו טובה בטעות הוא גם האפשרות שיוציא ממנו **ממון עבור הכרת הטוב**. ואילו היה יודע שלא עשה זאת במיוחד בשבילו – בוודאי לא היה מוציא סכום זה עבורו ונמצא שיש בזה **מעין גניבה**.
- **שיטת ספר חרדים** (מצוות לא תעשה מדברי סופרים, פרק ד): איסור **גניבה מדרבנן** מדברי קבלה, שהרי אין בזה גניבת ממון ממש.
- **שיטת רבנו יונה** (בשערי תשובה ג-קפ"ד, וכן הוא במהרש"ם): מי שמטעה את חברו לאמור כי עשה עימו טובה או דיבר טוב עליו ולא עשה – אמרו רז"ל (במסכת חולין דף צ"ד.) שאסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעת נכרי, והנה החטא הזה חמור אצל חכמי ישראל יותר מגזל נכרי, יען כי **שפת שקר אשמה רבה**, ונתחייבנו על גדרי האמת כי הוא מיסודי הנפש. ע"כ. ובקצרה: איסור גניבת דעת יסודו הוא באיסור **שקר**, מכוח הפסוק "מדבר שקר תרחק". ואין בזה דיני גניבה, שהרי אינו מוציא ממנו ממון בידיים.
- **שיטת הרמב"ם** (בפירוש המשניות על מסכת כלים פרק י"ב משנה ז): ...וכן אינו מותר **הבדוי והתחבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפין על עכו"ם**, אמרו חז"ל "אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם", וכל שכן בדבר שיכול **לבוא לידי חילול השם**, שזהו חטא גדול והגעה לאדם תכונות רעות ואלו הרעות כולן אשר ביאר השי"ת שהוא **יתעב אותם ויתעב עוֹשֵׂם** אמר כי תועבת ד' כל עושה אלה, כל עושה עוול ע"כ. ולמדנו ששיטתו (בדומה לשיטת רבנו יונה לעיל) היא מפני **התיעוב של מעשה עוולה**.

ד פ י - ע י ו ן

- **וכך הם דברי החזון איש** (בספר אמונה וביטחון פרק ד-ג): אם שנוא הוא השקר הקל, שאינו פוגע בחברו בשיקרו – משנה תועבה היא **המירמה**, שחץ שחוט לשונם דיבר מרמה, שכוון כזביו כדי להוליך את רעהו שולל. וקראו חז"ל לחולי זה **"גניבת דעת"**.
- **ובקצרה**: שני שורשים אפשריים לדין "גניבת דעת": **גניבה** (ריטב"א, חרדים) או **שקר** (רבנו יונה, רמב"ם, חזון איש). **ויש בזה כמה נפק"מ** כדלקמן:
- **גניבת דעת בגוי**, שאם היסוד הוא גניבה – נפסק **שגזל עכו"ם אסור** בכל אופן, ואם היסוד הוא שקר – יש מצבים שמותר להפקיע את הלוואתו, וטעות עכו"ם מותרת (כמובא ברמ"א (בסימן שמ"ח-ב): טעות עכו"ם, כגון להטעותו בחשבון או להפקיע הלוואתו – מותר, ובלבד שלא ייוודע לו, שלא יהיה חילול השם, ויש אומרים שאסור להטעותו, אלא אם טעה מעצמו – שרי) למרות שיש בזה שקר [יש להעיר שעדיין יש חילוק אפשרי בין טעות עכו"ם, כדי לעכב בידו ממון, ובין גניבת דעת שמשקר כדי שהלה יחזיק לו טובה ואולי יגמול לו טובה בממון נמצא שמשקר כדי לזכות בממון חדש שלא היה לו ואינו מגיעו וזה וודאי אסור].
- **צורך להשיב את מה שהרוויח**: אם באים מדין "גניבה" – יש חיוב להחזיר את **החפץ הגנוב**, ואם מדין "שקר" – **אין דין השבה**, המתקן את האיסור.
- **צורך לרצות את חברו**: המשנה (במסכת יומא, פרק ח משנה ט) לומדת: עבירות שבין אדם למקום – יום הכיפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחברו – אין יום הכיפורים מכפר, עד שיירצה את חברו. "גניבה" באה מתחום **"אדם לחברו"**, ולכן **צריך לרצות את חברו**. "שקר" בא מתחום **"אדם למקום"**, ולכן יש צורך "רק" בתשובה, ומועיל אפילו ללא ריצוי.

ובוודאי שהמקרה שבענייננו כולל גם איסור זה של **גניבת דעת**, שכן דורש הממון במקרים שבענייננו **גנב את דעתו** של הצד השני, והראה לו **מצג שקרי של המציאות** (בתפילין – הראה את עצמו כאחד שטרם הניח תפילין היום, במסדר הקידושין וברכב הציבורי – הנהג הראה את עצמו כאילו הוא מדרדר בנהיגה כדי להגיע בזמן)

ט. האכיל כלב בתשלום לבעליו

ולהלן מעשה מעניין (ומיד יובן מדוע הובא כאן):

מעשה בראובן שראה כלב רעב משוטט, וריחם עליו ורצה להאכילו, אלא שאין לו אוכל ראוי לכלבים. והנה ראה את שמעון המחזיק שקית של מזון לכלבים. רץ אליו ראובן וביקש שיאכיל את הכלב הזה, והוא ישלם

ד פ י - ע י ו ן

את מחיר המזון. וכך היה. עתה שמעון, בעל החבילה, בא לשאול אם טוב עשה שגבה כסף, שכן הוא בעל הכלב...

גם במקרה זה קיימים כל היסודות שלמדנו לעיל, של שקר, רמאות, גניבת דעת וכו', וכל המסקנות שהסקנו לגבי המקרים שבענייננו – שייכות גם כאן.

י. קושיה מהתשלום עבור הנקת משה רבנו

אלא שמקרה זה צריך התייחסות מיוחדת, שכן הוא מזכיר לנו מקרה דומה מאד, המוכר לנו מן מהתורה, שהרי כתוב (שמות ב ט) "ותאמר לה בת פרעה היליכי את הילד הזה והניקוה לי ואני אתן את שכרך", ורואים שלמרות שיוכבד היא אימו של התינוק – בכל זאת הסכימה יוכבד לקבל שכר מבת פרעה! א"כ – אם נסכים שכל מה שלמדנו לעיל מתאים גם למקרה זה – היאך נבאר את מעשיה של יוכבד אבי משה רבנו? וזו קושיה חזקה ביותר.

וידועים כמה תירוצים לשאלה זו:

ראשית – אין להשוות למקרים הקודמים, ששם באמת התשלום נובע מחוסר הגינות, שכן התפילין כבר הונחו היום, והרכב מכיל את ראש הישיבה, והמסלול המהיר לא היה בהסכם, והכלב הוא שלו ועליו להאכילו, אבל בעניין יוכבד – כאן באמת הילד נלקח מאימו, ומגדלים אותו אצל אישה אחרת, וא"כ מי חייב במזונותיו – ההורים המקוריים, הנגזלים, או ההורים המגדלים בפועל את הילד? כאן יש מקום לומר שאם שנייה מגדלת את ילדה, באמת אינה חייבת גם במזונותיו, שלא יתקיים בזה הכלל "הרצחת וגם ירשת"...

ויש לדעת הלכה למעשה, שהסיבה שאם חייבת בהאכלת בנה אינו בגלל שיש לה חיוב עצמי בגלל תפקידה כאם, אלא שזה אחד מחיובי הכתובה כלפי בעלה, כנלמד בשולחן ערוך (חלק אבן העזר סימן פ-י) יש מלאכות שהאשה עושה לבעלה בזמן שהם עניים, ואלו הם: מטחנת, ואופה, ומכבסת, ומבשלת, ומניקה את בנה... וברמ"א: מת בנה, אינה מחוייבת להניק בשכר וליתן לו השכר, וכן בנו מאשה אחרת, אינה מחוייבת להניקו (הר"ן פרק אע"פ). נמצא שבוודאי שאין זכות תביעה לאדם אחר לצוות לאשה להניק את בנה. נמצא שאם האם מאכילה את בנה על פי בקשת אדם זר – מותר לה לדרוש תשלום עבור בקשתו זו.

ד פ י - ע י ו ן

יא

תירוץ מקובל נוסף הוא לומר שבאמת **יוכבד לא נטלה**, והפסוק רק אומר שבתיה בת פרעה **הציעה תשלום**, אבל לא כתוב בשום מקום שמישהו **קיבל** את התשלום המוצע (וכך מורה פשוטות המקרא: "ותאמר לה בת פרעה היליכי את הילד ואני אתן את שכרך, ותקח האשה את הילד ותניקהו" ולא נאמר: ותטול שכרה). אמנם תירוץ זה **מוקשה מהמדרש** (שמות רבה פרשה א-כה): אמר רב חמא בר חנינא: לא דיין לצדיקים שמחזירים להם אבידתם **אלא שנוטלין שכר**, שנאמר ותקח האשה את הילד ותניקהו באותה שעה **נתן לה הקב"ה מקצת שכרה**, שהיא היתה מחיה את הילדים, וכן הקב"ה החזיר לה את בנה **ונתן לה שכרה**. א"כ מוכלח מהמדרש שיוכבד כן נטלה שכרה. **ויש ליישב** שהכסף שהתקבל לא היה שכר עבור ההנקה (כפי שיבואר בתירוץ הבאים).

מהלך נוסף הוא לבאר עפ"י פירוש הנצי"ב **בהעמק דבר** (בפרשה יז) שכתב על המילים "ואני אתן את שכרך" שכך הוא **דרך המלכים לשלם בעין יפה** ולא לגזור לעשות להם בחינם. ע"כ. וכנראה דייק את פירושו מהמילים "ואני אתן את שכרך" שמשמע **מלשון נתינת מתנה ולא דרך שכר**. ובוודאי שלא היה ליוכבד סיבה לסרב לקבל מתנה מאחר שכך הוא דרך המלכים שנותנים בעין יפה, ולא היה משנה להם אם היא האמא המקורית או לא.

ובאופן דומה תירץ החיד"א (בספר פני דוד פרשת שמות אות ד) שכתב שבתיה בת פרעה אמרה ליוכבד "היליכי את הילד הזה והניקהו ליי", כלומר **שתאכל יוכבד מזון משובח** כדי שהחלב שלה יהיה מעולה ומתאים לבן מלך. ולכן "ואני אתן את שכרך", כלומר **השכר הוא עבור המזון המיוחד והמשובח** שיוכבד לא היתה מרשה לעצמה לאכול אם בנה היה גדל אצלה.

תירוץ נוסף הוא שהשכר לא היה עבור ההנקה, אלא **כהסוואה שכאילו היא אינה אימו**, שיתכן שאם לא היתה מבקשת שכר עבור ההנקה – היתה יוכבד מסגירה את עצמה בזה לפרעה ועבדיו, שהיו אומרים שזאת אמו של משה והיו הורגים אותה על כך שלא עשתה כדבר פרעה להטביע את הילד ולכן היה מותר לה להסתיר שהיא אמו **מפאת חשש פיקוח נפש**.

יא. סיכום ומסקנות

בחור שהתפלל מוקדם והראה את עצמו כאילו שעדיין לא הניח תפילין, עד שחברו היה מוכן לשלם לו שיניח תפילין – האם חייב לשלם לו? ונאמרו בזה הנושאים הבאים:

- **מקרה נוסף:** שילם לנהג להגיע לחופה בזמן, והתברר שברכב יושב מסדר הקידושין.

ד פ י - ע י ו ן

יב

- **ועוד:** שילם לנהג להזדרז, והתברר שיש לנהג רישיון לנסיעה במסלול התח"צ. האם יש להחזיר את התשלום?
- **המכנה המשותף** למקרים אלו: אין בהם ישירות ושקיפות כלפי הצד השני, ישנה התחייבות הצד השני לשלם בהתקיימות כמה תנאים, והתנאים הללו – קויימו במלואם, אלא שיש עוד תנאים סמויים שלא הוזכרו, והדין מתבסס על תנאים אלו עד כמה הם מרכזיים בהתקשות בין הצדדים.
- **טענת הטוען המיתמם** שייכת לתחום המוסר וההלכה, שהלב יודע אם לעקל או לעקלקלות, ומוטל על הדיין לבדוק את מה שניתן להעריך ולאמוד, כדי לדעת מהם הדברים שבלב, שבהם תלוי המקח בין הצדדים.
- **מצד החלק הממוני** – הטענה בשני המקרים הראשונים היא **מקח טעות**, שהרי הדברים הם **בליבו ובלב כל אדם** שהצד השני מעולם לא היה מסכים להתחייב על דברים נתונים מראש.
- השאלה היא אם מקרה הנסיעה בתח"צ הוא מקח טעות, שכן אמנם יש בו **העלמת מידע**, ומאידך מה שחשוב לנוסע הוא **קיצור הזמן**, והתשלום אינו לריק אלא השלמת העלות של לימוד הנהיגה (והמשל הוא לאדם שפיתח תוכנה, ומעתה הוא מסוגל לפתח תוכנות כאלו בחלקיק מהזמן, ועדיין אם יבקש מחיר מלא – אין בזה סרך איסור).
- **בחלק האיסורי** – כתב **המכתב מאליהו** שאדם לא יטעה בהגדרת השקר, שאין הכוונה לשינוי מהמציאות אלא לשינוי מהאמת.
- התייחסות נוספת לאדם כזה היא מסוגיית **גמולו ישיב בראשו**, על שקידש את האשה לצורך מטרותיו.
- נושא עיקרי הוא **גניבת דעת**, שאסור לגנוב דעתו של אדם, ונחלקו הראשונים אם הוא מיסוד **גניבה** או **שקר**.
- מקרה **הכלב המשוטט** שאדם האכיל את כלבו ממזון של בעליו, ושילם לו את עלות האוכל – מלבד השוואה למקרים דלעיל – יש בזה גם **קושיה על יוכבד אם משה** היאך קיבלה תשלום על הנקת בנה.
- ותירצו בזה כמה תירוצים: **א.** יוכבד **אינה חייבת במזונות** בנה נלקח ממנה. **ב.** יוכבד **לא נטלה** כסף, אלא רק בת פרעה הציעה. **ג.** מדרך המלכים ליתן **מתנה** ולא היה בזה משום **תשלום שכר**. **ד.** התשלום הוא עבור **תוספת השבח** שהכניסו במזון.
- **ו.** התקבול היה כדי **שלא יחשדו שהיא אם הילד**, והיה בזה **חשש פיקוח נפש**.